

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Ивић, др Даријанка Горијан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лофар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Миљар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1986

LÁSZLÓ HADROVICS, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Akadémiai Kiadó (издање је истовремено и 48. свеска у серији Slavistische Forschungen, Böhlau Verlag, Köln), Budapest 1985, стр. 1—591.

У обимној монографији Ласло Хадровић, познати сербокроатиста и дугогодишњи професор славистике у Будимпешти, објављује резултате обимних и других истраживања у области мађарских утицаја на српскохрватски језик.

У предговору (Vorwort, 9) аутор каже да га је тема ове монографије занимала још као студента и да је грађу за њу прикупљао дуги низ година, са мањим или већим паузама, да би се средином седамдесетих година потпуно посветио овом послу.

У уводном делу дају се извесне техничке напомене (Technische Bemerkungen, 11—13), скраћенице назива извора (Verzeichnis der Abgekürzt zitierten Quellen, 15—26), остале скраћенице (Sonstige Abkürzungen, 27—30), као и објашњење употребљених знакова (Zeichenklärung, 31).

Аутор у најкраћим цртама скицира оне историјске услове, од најранијих до новијих времена (Historische Grundlagen, 32—37), у којима су мађаризми улазили у суседни српскохрватски језик. Том процесу је погодовала чињеница да су мађарски владари у ранијем средњем веку често проширивали своју владавину и на јужнословенске области, а у турско доба јужнословенски живаљ се стално померао према северу да би стигао до централних насеља Угарске. Карактер историјских веза и иста вера Мађара и Хрвата од најранијих времена створили су погодне услове за језичку интерференцију. Мађарски језички утицаји се нарочито јасно огледају у ономастици, али и у другим областима лексике. О томе сведочи велики број позајмљеница из мађарског у северним хрватским областима. Знатно слабији је био мађарски утицај на средњовековну Босну и Србију. То потврђују сразмерно малобројне речи: *бир*, *хелда*, *херцеј*, *конџуш*, *ојурок*, *рускај*, *шаскан*. Јачи мађарски језички утицаји код Срба настају тек у 18. веку, када су се они пресељавали у угарске крајеве. У то време су преузети изрази из мађарског: *немеш*, *биров*, *ешкуш*, *лашов*, *салаш* итд.

Да би се судбина мађарских позајмљеница у српскохрватском књижевном језику што сигурније пратила, аутор је настојао да истражује изворну грађу, нарочито у случају кајкавског наречја, с једне стране,

а с друге стране, критички је одабирао раније или касније речнике у којима се обрађује старија грађа. Он је при ексерпцији узео у обзир и радове новијих стваралаца у књижевности на српскохрватском језику (као што су А. Шеноа, Кс. Ш. Балски, А. Г. Матош, Ј. Ст. Поповић, Ђ. Јакшић, Л. Лазаревић, Ст. Сремац, В. Петровић). Обрађена је релевантна грађа и из загребачке и београдске академије наука (Quellen und Wortmaterial, 38—44).

У даљем излагању аутор наводи важнију ранију литературу, као и неке речнике са кратким критичким освртом, одређујући тиме њихов значај за истраживање мађаризама у српскохрватском (Zur Sekundärliteratur, 40—44).

После уводних излагања писац прелази на расправе о граматичко-језичким проблемима мађарских позајмљеница у српскохрватском. За одређивање етимологије мађаризама у било ком језику, према њему, потребно је указати на неке гласовне појаве развоја мађарског језика (Lautliche Probleme der Entlehnungen, 45—51). Ова фонетска анализа нарочито је важна у случају оних речи које се појављују као стране позајмљенице у мађарском, а у исто време важе као мађаризми у српскохрватском, па и другим средњоевропским језицима. У неким случајевима (као што су словенске позајмљенице у мађарском, слов. *сѝол* — мађ. *asztal* — српскохрв. *асѝал*) јасно је мађарско посредовање, али у неким случајевима то посредовање може да се утврди само на основу познавања развоја релевантних црта у фонетици мађарског језика (нпр. код речи лат. *decima* — мађ. *dézsma* — *дежма* у кајкавском наречју мађарско посредовање не може сигурно да се потврди, иако се у прилог таквог посредовања може навести простор на којем се та реч употребљава; међутим фонетски лик *дижма* јасно потврђује мађарско порекло).

У следећем поглављу наводе се оне српскохрватске фонетске и морфолошке појаве које су карактеристичне за адаптацију мађаризама у српскохрватски језик. (Umgestaltung der Entlehnungen in Serbokroatischen, 52—55). О таквим појавама сведоче следећи примери: (*kocsis* → *кочиш*, *кучиш*; (*halász* → *халас*, *алас*; (*áldomás* → *алдомаш*, *јалдомаш*; (*dolgos* → *дујуш*; (*korbács* → *коробач*; (*forint* → *форинѝа*; (*serpenyő* → *шерѝења*; (*fèle* → *фела*; (*kocsi* → *кочија*; (*harc* → *харц*, *харац*; (*сѝб* → *цѝтеле*; (*sokadalom* → *шукодол*; (*tunja* → *ѝуњава*; (*sárga* → *шарѝасѝ*; (*lártnázní* → *лармаѝи*; (*felelni* → *фелеловаѝи*).

Велики број страних (латинских, немачких, талијанских, турских и словенских) речи је посредовањем мађарског језика ушао у српскохрватски (Ungarische Vermittlung fremden Wortgutes, 56—61). Мађарско посредовање је најтеже идентификовати код латинских речи у западним областима српскохрватског језичког подручја на којем је дуго латински био језик цркве. Идентификација мађарског посредовања није сигурна ни у случају позајмљеница из немачког језика, нарочито у западним областима српскохрватског језичког подручја. Мађарско посредовање у позајмљеницама из талијанског језика са сигурношћу може да се утврди код речи: *дарда*, *ѝѝјац*, *барка* и *болѝа*. Малобројни турцизми су мађарским посредовањем ушли у кајкавско наречје, нпр. *кеѝа*, *жеѝ*. Међу

мађаризмима аутор наводи просте речи словенског порекла (*аков, астиал, берек, болонд(ија), боша, цикла, чакан* итд.), као и такве мађаризме који су изведене речи односно сложенице код којих је основа, односно саставни део, реч словенског порекла (*алачаи, дујуш* односно *удварбиров, вармеђа*).

Важну и сразмерно већу област у граматичкој анализи мађаризама представља творба речи и њихова класификација по творбеним типовима у српскохрватском језику (*Bildungssuffixe*, 62—72). Наводе се групе именица по суфиксима: *-уш, -ош, -аш, -иш, -шаи, -ов*, као и придеви на *-(а)ћи* (*ишсаћи сиво*), чија је употреба на хрватском језичком подручју, највероватније под мађарским утицајем у 19. веку проширена. За творбу глагола дају се примери *картаиши се, коцкаиши се* итд. Сви творбени типови подвргнути су детаљној анализи. У том смислу наводе се њихов историјски развој (нарочито фонетски и семантички), степен продуктивности, као и области на српскохрватском говорном подручју за за које је карактеристична њихова употреба.

Сразмерно је мањи број семантичких позајмљеница из мађарског у српскохрватском (*Bedeutungsentlehnungen*, 73—75). Аутор указује на два типа ових позајмљеница. Код првог типа је фонетски лик речи у мађарском и српскохрватском исти или сличан. Таква реч под утицајем мађарског језика у одређеном временском периоду проширује своје значењско поље, нпр. у случају речи *хусар* поред основног значења под утицајем мађарског појавило се и значење „припадник лаке коњице“. Код другог типа не постоји идентични фонетски лик речи, али постоји семантичка корелација. Страни утицај се огледа у специфичном значењу или специфичној употреби речи, нпр. (*tartani valakivel* →) *држаиши с неким*.

У црквеној и правној терминологији кајкавског наречја калкови стварани према мађарском узору појављују се релативно чешће (*Lehnprägungen*, 76—82). Међу овим калковима ређе су појединачне речи, нпр. (*házasság* →) *хишишво*, а чешће су атрибутивне синтагме, нпр. (*ingó vagyon* →) *ибајућа марха*, као и сложенице, нпр. (*márvány-kő*) *мрамор-камен*.

Аутор наводи и потврде за утицај мађарског у области устаљених израза, углавном у кајкавском (*Feste Wortbildungen*, 83—85), нпр. (*kárt vallani* →) *кар валуваиши*, (*szégyent vallani* →) *срамоишу валоваиши*, (*erőtt venni valamit* →) *јакосиш взети над + инструментшал* итд.

У неким лексичким и фразеолошким изражајним типовима такође се региструју мађарски утицаји (*Freie syntaktische Fügungen*, 86—90), у којима је изразита плеонастичка употреба показне заменице, нпр. (*az ilyen* →) *ов шаков*, (*annak elbttte* →) *иред шем шоиа*.

Посебни тип мађаризама у српскохрватском чине они примери у којима се прилози појављују као глаголски префикси (*Adverbien als Verbalpräfixe*, 91—102). Аутор истиче да однос између префикса и глагола у словенским језицима представља каснији степен развоја, док у мађарском, а делимично и у немачком, тај однос упућује на ранију

фазу. У словенским језицима префикс је сасвим срастао са глаголом. У немачком се неки префикси одвајају од глагола, а у мађарском се сви префикси могу одвојити од глагола и могу да стоје пре или после њих. Тако рећи сви мађарски префикси чувају оригиналну особину да се као прилози за означавање правца могу појавити самостално у реченици (нпр. *le, fel — јоре, доле*). Због тога су глаголски префикси у мађарском значењски пунији и конкретнији, а у словенским језицима празнији. Мађаризми овог типа обично имају плеонастички карактер. Они се најизразитије појављују и вековима развијају у граничној зони између мађарског и српскохрватског језичког подручја (углавном на територији кајкавског наречја), нпр. (*felkelni, felállni* → *јоре всишати*), (*halottaitól feltámadni* → *з мртвех јоре (в)сишати*, (*leülni* → *доле сесити*); (*feltámadás* → *јореситање*; (*kiadás* → *ван давање*).

Посебно се наводе два мађаризма са перифрастичким глаголским облицима: (*quid faciens ero / sim — mi-tevő leszek*) *кај сем чинеч(и)*; (*ventures est — eljövendő leszen* → *џршеситни јесит*).

Контакти са мађарским језиком проузроковали су одређене иновације у кајкавском систему глаголске рекције (*Neuerung der Rektion*, 104—106). За ове иновације карактеристична је проширена употреба конструкције *живеити + инсјрументал*, а у случају примера „*pupa ... vsemi dobro-tami*“ уобичајена аутохтона конструкција *џун + иенишив* замењена је конструкцијом *џун + инсјрументал*. Овамо спадају и примери са утицајем мађарског у предлошким конструкцијама.

Утицај мађарског језика показао се и на редоследу речи у српскохрватској реченици на одређеним конструкцијама (*Wortfolge*, 106—108), нпр. (*jóakarátú emberek* → „*dobre volje ljudem*“; (*Jónás profeta* → „*Jonaša proroka*“; (*Pest városa* → *Пешта вараша* итд.

Највећи део монографије заузима речник позајмљеница (*Wörterbuch der Entlehnungen*, 109—549). У речник су ушле само оне речи за које се сигурно или највероватније може потврдити мађарско порекло. Одреднице речника су поједини мађаризми у српскохрватском језику, уз које се наводе основна значења на немачком, а понекад и на латинском језику. После значења, по потреби, дају се изведенице или сложени изрази чији је саставни део одредница. Следи навођење извора и примера по хронолошком реду. Навођење извора и посебни коментари аутора јасно одређују место и време употребе појединих мађаризама. Уз сваку одредницу наводи се етимологија изворне мађарске речи, као и релевантна објашњења за историју одреднице. Преглед етимологије и историјског развоја речи ли израза понекад прераста у праве расправе.

На крају монографије изложена лексичка грађа је на известан начин граматички и семантички структурирана (*Überblick nach Wortarten und Sachgruppen*, 550—554). Мађаризми су сврстани по врстама речи (именице, придеви, глаголи, интерјекције, лична имена, као и називи земаља и народа). У оквиру ове поделе, углавном, само су именице подељене по тематским групама (црква, држава, друштво, право,

ратовање, трговина и финансије, професије, саобраћај, бродарство, пољопривреда и виноградарство, узгајање домаћих животиња, грађевинарство, становање, домаћинство, човек, храна, одећа, забава, природа и остало).

Књига се завршава регистрима (Register, 555—591). Израђен је веома корисни предметни регистар, као и регистар мађаризама у српскохрватском и изворних мађарских речи.

Укратко представљена садржина и наведени наслови појединих поглавља овог издања добро показују да је у њему уочен и изложен читав систем мађаризама у српскохрватском језику. Због саме природе језичке интерференције ови мађаризми чине отворени систем. У вези с тим поставља се проблем да ли се могу и у којој мери одређене појаве једног језичког система идентификовати као стране, кад су оне у аутохтоном развоју тог система мање или више заступљене. У књизи се могућа двозначност у случају идентичности аутохтоних црта и страног утицаја практично истиче, показујући да се у тим случајевима постојање страног утицаја утврђује, углавном, на основу екстралингвистичких фактора (простор, време, историјски услови, култура итд.). Поставља се, међутим, питање у којој мери се може са сигурношћу говорити о мађарском утицају у случају конструкције *йун* + *инструментал* у кајкавском наречју од 17. века (нпр. „*рѣпа . . . vseti dobrotami*“, стр. 104), када је та конструкција у употреби и на западном и источном подручју српскохрватског језика, а карактеристична је и за словенске језике (в. М. Ивић, Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, стр. 249).

Осветљењем проблематике мађаризама из историјског, етимолошког, дијахроног, територијалног, граматичког, семантичког аспекта, као и педантном класификацијом огромне грађе аутор је у могућности да поред идентификације основних и главних појава, као изврсни познавалац оба језичка система, уочи и значајне нијансе у мађарским језичким утицајима на српскохрватски језик. Ово издање представља значајан допринос српскохрватској лексикографији, као и методолошки узор за испитивања проблематике језика у контакту.

Београд

Димитрије Стефановић